

TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİ*

Dr. Mehmet HENGİRMEN**

Yabancılara Türkçenin öğretimi konusunda yazılan ilk kitap, **Kâşgarlı Mahmut'un Divan ü Lugati't- Türk'ü**dür. **Kâşgarlı Mahmut** bu kitabı Araplara Türkçe öğretmek üzere 1072 yılında yazmış ve kitabın önsözünde Araplara, Türklerin büyük bir ulus olduğunu, Türkçeyi öğrenmelerinin ve Türklerle iyi geçinmelerinin kendilerine pek çok yarar sağlayacağını belirtmiştir. XI. yüzyıl (Karahanlı) Türkçesiyle yazılan bu yapıtta Türkçe deyim ve atasözlerine yer verilmiş, Türkçe ses, biçim ve anlam açısından incelenmiş, Türkçenin sözcükleri üzerinde durulmuş, Türkler hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Türkçenin XI. yüzyıldaki durumu ve tarihi gelişimini izleyebilmemiz açısından bu yapıt son derece büyük bir önem taşımaktadır.¹

XI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar olan dönemde Türkçenin yabancılara öğretimi konusunda yazılan eserlerden henüz elimize geçen yoktur. Bu alanda önemli bir başka çalışma olmasını da bekleyemeyiz. Çünkü **Kâşgarlı Mahmut'tan** sonra Türk dilcileri bu konuya gerekli önemi vermemiş, aksine Arapça ve Farsçayı Türklere öğretmek için pek çok çaba harcamışlardır.

XIII. yüzyıldan sonra Farsça edebiyat ve yazışma dili, Arapça da din ve bilim dili olmaya başlamıştır. Bu durum Türklük konusunda duyarlı olan bazı devlet ve bilim adamlarını rahatsız etmiştir. **Karamanoğullarının** önderi **Mehmet Bey** 1177'de Konya'yı Selçuklulardan almış ve burada Farsçanın resmi devlet dili olarak kullanıldığını görünce 15 Mayıs 1277'de şu fermanı yayınlamıştır:

*"Bugünden sonra divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste, meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır."*²

Ne yazık ki, **Mehmet Bey** birkaç gün sonra şehit olmuş ve Türkçe yine ikinci plana düşmüştür. XIV. yüzyılda aydın geçinen kesimlerde Türkçe konuşmak ve yazmak ayıp, Arapça ve Farsça konuşup yazmak hüner olarak görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde Kırşehirli **Âşık Paşa** (1271-1332) bu durumdan şöyle yakınmıştır:

1- Bu konuda bkz. Levend, 1972: 10.

2- Bu konuda bkz. Dilâçar, A. *Devlet Dili Olarak Türkçe*, 1962, T.D.K. yay., s.14.

* Hengirmen (1993: 15-19) "Almanlara Türkçe Öğretimi" adlı Doktora Tezinden alınmıştır.

** A. Ü. TÖMER Başkanı

*Türk diline kimsene bakmaz idi,
Türlere hergiz gönül akmaz idi,
Türk dahi bilmez idi bu dilleri,
İnce yolu ol ulu menzilleri.*

(Levend, 1972: 8).

Âşık Paşa'nın bu yakınmaları bir yarar sağlamadı. XV. yüzyılda Arapça ve Farsçanın Türkçe üzerindeki egemenliği daha da çok arttı. Bu dönemde divan şairi Mesihî bu konuda duygularını şöyle dile getirmektedir:

*Mesihî gökten insen sana yer yok,
Yüri var gel Arabdan ya Acemden,*

(Levend, 1972: 14).

XV. yüzyılın ikinci yarısında ünlü Çağatay şairi Ali Şir Nevai de bu duruma tepki göstererek *Muhakemetü'l-Lûgateyn* adlı eserini yazdı. Adından da anlaşıldığı gibi, iki dilin karşılaştırmasının yapıldığı bu eserde Ali Şir Nevai Türkçenin, Farsçadan daha üstün bir dil olduğunu savunarak şöyle demiştir:

"Türkün bilgisiz zavallı gençleri güzel sanarak Farsça şiir yazmaya özeniyorlar; bir insan geniş ve iyi düşünse Türkçede böylesine genişlikler, zenginlikler durup dururken bu dilde şiir söylemenin daha yerinde, daha kolay olacağını anlar... Ana dilimin üzerinde düşünmeye koyuldum. Türkçenin derinliklerine dalınca gözlerime on sekiz bin evrenden daha yüksek bir evren göründü..."³

Ali Şir Nevai bu yapıtta aynı zamanda Türkçenin kavram zenginliğini de ortaya koymuştur. XV. ve XVI. yüzyıllarda Edirneli Nazmi ve Tatavlı Mahremi, adlı iki divan şairi *Türki-i Basit* akımını başlatmış ancak, bütün bu çabalar sonuçsuz kalmış Arapça ve Farsça XX. yüzyılın başlarına kadar Türkçe üzerindeki egemenliğini sürdürmüştür.

Kâşgarlı Mahmut'tan sonra 1850 yılına kadar yabancılara Türkçe öğretmek için Türk yazarlar tarafından hazırlanan bir yapıta henüz rastlanmamıştır. Ortalama sekiz yüzyıllık bir aradan sonra J.P. Sinan *Alphabet turc suivi d'une méthode* adlı kitabını 1850'de İstanbul'da yayınlamıştır. Bu yapıtı, aynı yüzyılda aşağıda adları belirtilen yapıtlar izlemiştir:

Güzeloğlu, E., *Dialogues français-turcs, Précédés d'une vocabulaire,*

Constantinople, 1852

Sinan, J.P., *Abrégé de Grammaire Turque,* İst. 1854

Fuad Efendi/Cevdet Efendi, *Grammatik der osmanischen Sprache,* Deutsch bearbeitet von H. Kellgren, Helsinki, 1855

Mehmet Mihri, *Kitabü't-tuhfetü'l-Abbasiyetü'l Medreset el aliyetü't-tevfikiye,* Mısır, 1884

Mehmet Ruhi, *Conversazione in Lingua Turca elkaliona,* İst. 1893

3- Günümüz Türkçesine uyarladığımız bu metnin, yazı çevrimli orjinal hali için bkz. Levend, 1972.

Buna karşın Türkçeyi yabancılara öğretmek üzere yabancı yazarlar tarafından hazırlanan yapıtların, Türk yazarlar tarafından hazırlanan yapıtlardan çok daha fazla olduğunu görüyoruz. Bu yapıtlardan ilki 1612 yılında H. Megiser tarafından yazılan ve *Institutionum lingua turcicae, libri quator* adıyla Leipzig'de yayımlanan yapıttır. H. Megiser Türkçenin ilk grameri olarak bilinen bu yapıtında Türkçe deyim ve atasözlerinden de bazı örnekler vermiştir.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi konusunda Türk ve yabancı yazarlar tarafından yazılan yapıtların yüzyıllara göre dağılım çizelgesini aşağıdaki biçimde verebiliriz :

Yüzyıl	Türk yazarlar	Yabancı yazarlar
XI. yüzyıl	1 kitap	-
XII. yüzyıl	-	-
XIII. yüzyıl	-	-
XIV. yüzyıl	-	-
XV. yüzyıl	-	-
XVI. yüzyıl	-	-
XVII. yüzyıl	-	11 kitap
XVIII. yüzyıl	-	11 kitap
XIX. yüzyıl	6 kitap	34 kitap
XX. yüzyıl	149 kitap	172 kitap
Toplam	156	228 kitap

Görülüyor ki, Türkçenin yabancı dil olarak önemi XVII. yüzyıldan sonra artmış ve XX. yüzyılda en üst düzeye ulaşmıştır. Ancak bu konuda üzücü olan tablo yabancı bilim adamları ve yazarların Türkçe hakkında daha çok araştırma yapmaları ve kitap yazmalarınıdır.

Türk dilcilerinin Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi konusuna önem vermediklerini, bunun yerine eski dönemlerde Arapça ve Farsçayı, *Tanzimat döneminden* (1860) sonra da Fransızca, İngilizce ve Almanca gibi Batı kaynaklı dilleri öğrenmeye çaba gösterdiklerini görüyoruz. Ancak bu Türkçenin Türk dilcileri tarafından tamamen ihmal edildiği anlamına gelmez. Yabancılara Türkçe öğretmek amacıyla olmasa da Türkçe konusundaki araştırmaların geçmişi oldukça eskilere dayanmaktadır. Bu çalışmalardan önemli görülen bazıların adlarını burada anmak gerekir. Çünkü yabancılara Türkçe öğretimi konusunda yazılan kitaplar da büyük bir olasılıkla bu kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

1530 yılında **Bergamalı Kadri Efendi**'nin yazdığı *Müeyyiretü'l - Ulum* adlı dilbilgisi kitabı, adından söz edilmesi gereken ilk önemli yapıttır. Bu yapıtı **Mehmet** ve **Ahmet Cevdet Paşalar**'ın ortaklaşa yazdıkları şu yapıtlar izler:

Medhal-i Kavaid, İstanbul, 1851

Kavaid-i Osmaniye, İstanbul, 1865

Tertib-i Cedid Kavaid-i Osmaniye, İstanbul, 1895

Kavaid-i Türkiye, İstanbul, 1875

Bu yapıtlardan sonra Türk dilbilgisi konusunda XIX. yüzyılda on yedi, XX. yüzyılda ise yaklaşık 33 kitap yazılmıştır.

Bu yapıtların içinde en çok söz etmemiz gereken yapıtlardan biri de **Şemsettin Sami**'nin *Nev Usul Sarf-ı Türkî* (1892) adlı kitabıdır. **Şemsettin Sami Kâmus-i Türkî** adlı bir de sözlük yazmış ve *Lisân* adlı kitabında ise dilbilimin ne olduğunu açıklamış, insan dilinin sesleri, dilin doğuşu, dil tipleri, dilin gelişmesi gibi konuları incelemiştir (bkz. Aksan, 1987: 7-8).

Türkçe dilbilgisi kitapları konusunda mutlaka **Jean Deny**'i anmak gerekir. Çünkü bu günkü Türkçe dilbilgisi kitaplarının temel olarak **Jean Deny**'in 1920 yılında Paris'te yayınladığı *Grammaire de Langue turque* adlı yapıtını esas aldığı söylenebilir. Bu bakımdan **Jean Deny** Türkçeye emek veren ünlü dil bilginleri arasında önemli bir yere sahiptir.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi konusunda tüm kaynaklara henüz erişilememiştir. Bu konuda Ömer Demircan tarafından yayınlanan kaynakça da tam değildir. Tarafımızdan yapılan araştırmalar sonucu bu çalışmaya girmeyen iki yüz civarında kitap saptanmıştır. Bu kitaplar, yayınladıkları yüzyıla, basıldıkları yerlere, yazar adlarına ve yazıldıkları dillere göre ayrı ayrı sınıflandırılmışlardır.⁴

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi konusundaki kitapları yazdıkları dillere göre sınıfladığımızda ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır.

4- Demircan, 1991: 186-199

Almanca	113 kitap
Arapça	3 kitap
Bulgarca	2 kitap
Farsça	3 kitap
Fince	1 kitap
Fransızca	48 kitap
Hollandaca	7 kitap
İngilizce	69 kitap
İsveççe	1 kitap
İtalyanca	11 kitap
Japonca	2 kitap
Kazakça	1 kitap
Latince	14 kitap
Macarca	4 kitap
Osmanlıca	8 kitap
Romence	3 kitap
Rusça	3 kitap
Türkçe	32 kitap
Yugoslavca	2 kitap
Yunanca	11 kitap
Toplam	338 kitap

Bu çizelgede görüldüğü üzere Türkçenin yabancılara öğretimi konusunda yazılan kitapların büyük bir çoğunluğu Almanca yazılmıştır. Bu da bize Almanların bu konuya öteki ülkelerden daha çok önem verdiğini ve tarih boyunca Türkiye ve Almanya arasındaki kültür ilişkilerinin yoğun olduğunu göstermektedir.